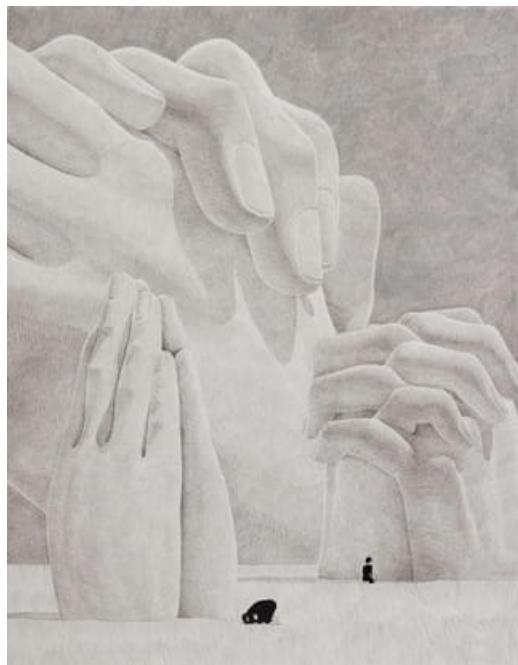

Een antwoord op fascisme vind je bij mystici

Bregje Hofstede

31.12.25 Essay 16-21 min

Beeld door Moonassi

Bijna dagelijks grijpt mijn machteloosheid tegenover het duistere wereldnieuws me naar de keel. Wat kan ik doen? Ik ging te rade bij historische denkers wier verzet gezien kan worden als spiritueel. Dat klinkt misschien weinig intuïtief: weerstand vanuit het zweven. Maar we doen spiritualiteit tekort als we het ‘zweven’ noemen. Hoe kun je je nou schrap zetten zonder spiritueel houvast?

1

Op landgoed Mariëndaal, in het bos vlak bij Arnhem, staat een koepeltje met daarin een Christusbeeld, omringd door de Deugden. Ik wandel er vaak langs met de hond, en nu blijf ik eens staan om het informatiebordje te lezen. Het is ‘geschonken door een anonieme weldoenster’ die gehoor wilde geven aan ‘een oproep [in 1938] van Koningin Wilhelmina tot morele en geestelijke herbewapening’.

Ik google het even: zo’n herbewapening moest bescherming bieden tegen fascistische ideologieën. Er kwam een comité voor, net zoals in andere Europese landen.

Het koepeltje ter morele herbewapening werd opgeleverd in mei 1940, en nog geen etmaal later liepen de nazi’s dit land onder de voet.

Het heeft iets aandoenlijks, deze metershoge talisman. Net zoals de jodiumtabletten die ik gisteren kocht, voor als er een kernoorlog uitbreekt. Ze staan in het medicijnkastje naast de PAW Patrol-pleisters, volstrekt symbolisch te wezen.

Bijna dagelijks grijpt mijn machteloosheid tegenover het duistere wereldnieuws me naar de keel. Ik demonstreer, stem en teken petities, zonder merkbaar resultaat. Kan ik iets doen, iets anders, iets méér doen dan jodiumtabletten kopen?

Het enige domein waar ik een klein beetje zeggingskracht over voel, is mijn binnenruimte. Biedt dat domein kansen voor zinvol verzet? Kan er zoiets zijn als ‘morele herbewapening’? En is die misschien zelfs nodig, in deze tijd van oprukkend fascisme?

Mijn dochter weet zeker dat plaatjespleisters veel beter werken dan saaie beige.

2

Op 4 mei nam ik deel aan een panelgesprek over de Joodse schrijfster Etty Hillesum, die tussen 1941 en 1943 een weergaloos dagboek bijhield. Geconfronteerd met het nazisme boog ze zich over de vraag: hoe reageer je op zoveel haat zonder eraan bij te dragen?

Hillesum weigerde om ‘de Duitsers’ te haten, want zolang er ook maar één fatsoenlijk mens tussen zat, was die haar liefde waard. Door

de vastberadenheid waarmee ze haar innerlijke wereld vormgeeft, spreekt er uit haar dagboeken in plaats van machteloosheid, een groot gevoel van kracht. Hillesum was op de hoogte van de geruchten over gifgas in Polen, maar schreef desondanks dat haar en andere Joden eigenlijk niets kon gebeuren, zolang ze hun ziel intact door deze ellende konden leiden: ‘Ze kunnen ons niets doen, ze kunnen ons werkelijk niets doen.’ Over haar innerlijke ruimte was zij de baas, en die bleef even onmetelijk als altijd, hoe ver haar fysieke vrijheid ook werd ingeperkt. Als ze daarentegen zou gaan haten, dan was ze verloren, al bleef ze fysiek ongedeerd.

De kansen die ze had om onder te duiken, gebruikte ze niet. Want als zij niet ging, moest een ander gaan, dacht ze. Ze ging vrijwillig naar kamp Westerbork, om daar ‘een pleister op vele wonden’ te zijn. Ze werd uiteindelijk vermoord in Auschwitz.

De moderator van het panel vroeg me wat ik van Hillesums opstelling vond. Moesten we haar passiviteit niet veroordelen? Had ze het nazisme niet te lijdzaam ondergaan? Ik stamelde iets over karakter: misschien was Hillesum gewoon niet gemaakt voor gewapend verzet. Pas toen ik weer in de trein naar huis zat, bedacht ik wat ik eigenlijk had willen zeggen.

Etty Hillesum leverde *spiritueel* verzet tegen de haat. En misschien is het oneerlijk, of op zijn minst onrealistisch, om daarnaast ook fysieke strijd van haar te verwachten; je kunt van één persoon geen volledig antwoord verlangen op een massaal fascistisch systeem. Ik had willen zeggen dat ook Hillesums verzet essentieel is, en behoorlijk praktisch. Maar ik kon daarvoor op dat moment geen enkel helder argument vinden.

De vraag bleef me bezighouden. Hoe ziet zinvol verzet tegen fascisme eruit? En welke rol speelt spiritualiteit daarin?

3

Niet lang daarna zag ik het laatste toneelstuk van Bo Tarenskeen, *Tegen de wet*. Daarin gaat een mensenrechtenadvocaat – een liberaal met keurige, progressieve meningen – in gesprek met de katholieke rechtsgeleerde Carl Schmitt, ‘de kroonjurist van het Derde Rijk’.

Schmitt kreeg die bijnaam omdat hij in 1933 met de Machtigingswet hielp de Duitse democratie af te schaffen, en zo Hitler ruim baan gaf. Ook schreef hij mee aan de wet die Joden hun rechten ontnam, en hun vernietiging dus ‘legaal’ maakte.

De mensenrechtenadvocaat probeert Schmitt toe te laten geven dat hij helemaal fout zat. Maar het lukt hem niet: Schmitt beschouwt zichzelf als onschuldig. Onbegrepen!

‘Arme Schmitt. De nazi’s riepen: *Blut und Boden* [bloed en bodem, BH], hij verstond: *Boden*, maar zij bedoelden alleen maar: *Blut*.’ Zo schreef Hannah Arendt in de kantlijn van haar exemplaar van een van Schmitts boeken.

Dit was hoe Schmitt zichzelf graag zag: als onbegrepen verdediger van de basis, de bodem. Hij wilde alleen maar orde aanbrengen in de ‘latente burgeroorlog’ van de Weimarrepubliek, waar op een gegeven moment ‘elke week wel een politieke moord plaatsvond’, en waar de samenleving ‘tot op het bot gepolariseerd’ was. En orde kon alleen bereikt worden middels wetten, staat, gezag – de bodem onder alles.

Jullie liberalen, zegt de Schmitt uit het toneelstuk van Tarenskeen tegen zijn gesprekspartner, jullie staren je blind op het individu. Je doet laatdunkend over het collectief, je koketteert met individuele ontplooiing, maar je ziet niet in dat dat individu zonder beschermende wetten niet zou bestáán.

Het is de wet, zegt hij, ‘die bepaalt dat je er bent, dat je beschermd bent, dat je bestaansrecht hebt. En de wet is er enkel dankzij de staat, die de wet handhaaft door middel van het gezag. [...] In die zin is het individu een effect van de staat. Een gevolg. Een uitkomst. Niet andersom. De *staat* is primair.’

En hij gaat verder. Waarop is het liberale geloof ‘dat het individu de basis is’ eigenlijk gestoeld? ‘Waar is de intrinsieke waarde van een mensenleven op gebaseerd? Kunt u dat uitleggen [...] zonder een beroep te doen op een god? [...] Want met een beroep op de natuurwetenschappen gaat u dat ook niet lukken. De menselijke waardigheid, die vind je niet onder een steen in een bos, niet in iemands hersenpan, niet onder een elektronenmicroscop, niet in een deeltjesversneller.’

Een mens die winstgevend noch productief is, en op geen enkele manier bijzonder: waarom is die waardevol?

De liberaal zit met zijn mond vol tanden. Het publiek schuift ongemakkelijk op de stoelen.

En ik, in dat publiek, verlang ernaar om de liberaal bevlogen te horen, vurig, enthousiast – maar hij is ‘verlamd door te veel reflectie’. Enthousiasme is een register dat alleen de katholieke Schmitt bespelen kan, met zijn mystieke ideeën over zielsversmelting, het collectief, de wet, de staat. ‘Enthousiast’ komt van het Oudgriekse *enthousiázein*: in goddelijke vervoering zijn.

Tegen de wet is indrukwekkend omdat het je verleidt mee te denken met iemand die overduidelijk aan de verkeerde kant van de geschiedenis staat, maar van wie je toch voelt dat hij een punt heeft.

Mensen, zegt Schmitt, zijn vandaag de dag ‘schaduw en hinkend naar hun werk gaan [...]. Ze begrijpen alles, relativeren alles, en staan zichzelf geen geheimen en uitbundigheid van de ziel toe.’

Hij werpt de liberaal voor de voeten: ‘Uw generatie heeft geprobeerd de politiek te neutraliseren. Te reduceren tot boekhouding. Die heeft de politiek beroofd van haar existentiële dimensie.’ Maar waar politiek om draait, zegt Schmitt (in Tarenskeens parafrase), is de fundamentele vraag: ‘Mag ik er zijn of mag ik er niet zijn? Wie is mijn vriend en wie is mijn vijand?’ Het gaat over bestaansrecht en betekenis.

‘Jullie zijn bezeten door het opheffen van grenzen en beperkingen, en stellen daar niets tegenover. [...] Uit naam van het rendement bezuinigen jullie je eigen geest en je eigen bestaansrecht weg. Jullie zijn door de bodem gezakt.’

4

De bodem. Daar is hij weer.

Er is een andere denker die in die tijd veel nadacht over een bodem, maar op een totaal andere manier: namelijk Simone Weil, die tijdens de Tweede Wereldoorlog als Joodse moest vluchten uit haar thuisland Frankrijk, en de menselijke nood aan een bodem goed kon voelen. Ze schreef er *De noodzaak van wortels* over, vanuit Londen, waar ze werkte voor de Vrije Franse regering van generaal De Gaulle.

De Duitsers hadden Frankrijk in razend tempo verslagen, en Weil meende dat het voordeel dat ze hadden voor een belangrijk deel geestelijk was. Hitlers soldaten hadden een soort ‘ersatz-religie’, en speciale groepen zoals de SS waren geestelijk klaargestoomd om suïcidale durf te tonen.

Om de geallieerde manschappen een even krachtige inspiratie te bieden, stelde Weil voor om speciale bataljons van verpleegsters in de frontlinies te laten opereren. Zo’n bataljon zorgzame vrouwen zou tot de verbeelding spreken vanwege hun grote moed, en de geallieerde troepen zouden met eigen ogen kunnen zien voor welke waarden ze vchten.

De Gaulle verklaarde Weil voor gek. Maar zij bleef zoeken naar ‘een methode om een volk inspiratie in te blazen’. Daarmee bedoelde ze níét: propaganda. ‘Propaganda schept geen inspiratie: het sluit die af, het dicht alle openingen waardoor inspiratie zou kunnen binnenkomen.’ Ze bedoelde inspiratie zoals in ‘enthousiázéin’.

Het allereerste wat Frankrijk en het vrije Westen nu moesten doen, en ‘het belangrijkste probleem van deze tijd’, schreef ze, was uitzoeken welke dingen essentieel zijn voor het leven van de ziel.

De Vrije Franse regering verwachtte dat Weil over iets praktisch zou schrijven. Arbeidsomstandigheden, of zo. Ze had toch ooit in een fabriek gewerkt, puur om het lot van de arbeider te ervaren? Hoe moest de naoorlogse wereld er straks uitzien?

Weil meende dat je die vraag onmogelijk kunt beantwoorden zonder de onderliggende vraag te stellen. Wat is van waarde?

De twee populaire antwoorden wees ze af. Het draait niet om het collectief (zoals Schmitt betoogt in *Tegen de wet*) en niet om het individu (zoals de liberaal wil). In rechten had ze, gezien haar ervaring als Joodse vrouw, ook niet zo erg veel fiducia.

Maar waarop baseer je een maatschappij dan wél? Met welk argument zorg je ervoor dat mensen elkaar niet de hersens inslaan? Waarop moet je je richten om ervoor te zorgen dat je niet afglijdt richting fascisme? Wat is de basis van een goede samenleving?

Als ik vandaag naar het gekijf van onze politici luister, denk ik: we hebben *geen idee*. Ook zij die het goed bedoelen, hebben geen idee. Alles wat ik hoor, is lapwerk en paniekingpong. Geschuif met geldpotjes, vingerwijzen, reacties op reacties op de ophef van vanmorgen. En wat de existentiële vragen betreft: dat mag iedereen lekker zelf uitzoeken in zijn niet-bestaande vrije tijd. Wij hier op het pluche weten ook niet wat van waarde is, of waarom, en hoe we dat willen beschermen, we zijn éven bezig met de laatste peilingen. Halen jullie intussen maar een noodpakket in huis, en koop die jodiumtabletten.

5

Nu de notie van ‘rechten’ niet langer onaantastbaar is als basis voor het mondiale samenleven – dóét dat recht iets, als het niet eens genocide kan voorkomen? – voelt Weils werk alsof het net is geschreven.

Een recht dat niet gerespecteerd wordt, heeft weinig om het lijf; maar verplichtingen, die heb je, of je ze nu nakomt of niet. Vandaar Weils opzet voor een ‘verklaring van de plichten van de mens’.

Als je iemand die plichten toeschuift, is de vraag wel: waaróm is elk mens andere mensen iets verplicht? Niet omdat we allemaal zo uniek zijn (zoals het liberale wereldbeeld wil). Juist niet, eigenlijk.

‘Het is onmogelijk’, schrijft Weil, ‘om gelijk respect te voelen voor zaken die ongelijk zijn, tenzij het respect gegeven wordt aan iets wat identiek is in hen allemaal. Mensen zijn, zonder uitzondering, ongelijk in hun relaties met het wereldse. Het enige wat identiek is in alle mensen, is de aanwezigheid van een link met de buitenwereldse realiteit. Alle mensen zijn absoluut identiek wanneer je ze beschouwt als een centrum, bestaande uit een onstilbaar verlangen naar het goede, dat wordt omringd door een hoop psychische en lichamelijke materie.’

Kortom: er is geen enkele zichtbare grond voor de intrinsieke waarde van een mens, *in deze wereld*. Daarom is de allereerste zin van Weils ‘verklaring van de plichten van de mens’: ‘Er is een realiteit buiten de wereld.’

Buiten ruimte en tijd, onbereikbaar voor onze zintuigen, is er nog een realiteit, zegt Weil. En: ‘Zoals onze wereld de enige basis is van feiten, zo is die wereld de enige basis van het goede.’ Je kunt je er een platoonse ideeënwereld bij voorstellen, een hemel, een god, een wiskundige abstractie; hoe dan ook, ieder mens is ermee verbonden omdat hij of zij in het diepst van zijn hart ‘het verlangen [heeft] naar het goede’, en de verwachting ‘dat men hem goed, niet kwaad, zal behandelen’. Dat innerlijke bruggetje naar het goede is heilig, en verdient respect.

‘Dit is de enige mogelijke motivatie voor universeel respect voor alle mensen’, aldus Weil. ‘Welk geloof of ongeloof een mens ook onderschrijft, zolang zijn hart hem zegt dat hij respect moet voelen voor andere mensen, erkent hij in feite een realiteit anders dan die van deze wereld.’

Respect betekent dat je in iemands essentiële behoeften voorziet: de basisbehoeften van het lichaam (voedsel, onderdak, medische zorg) én de basisbehoeften van de ziel. Wie deze verplichting verwaarloost, is misdadig, zegt Weil.

Misschien ga je steigeren bij het idee dat er een ‘realiteit buiten de wereld’ nodig is als basis van de ethiek. Maar Weil ziet geen alternatief. Natuurlijk, je kunt proberen je respect voor anderen te baseren op hun persoonlijkheid, maar dan staat het wankel. Immers: ‘Als ik iemands ogen uitsteek, heeft die geen greintje minder persoonlijkheid.’ Dus waarom zou je die ogen in hun kassen laten?

Weils antwoord: we zijn ieder mens respect verplicht, helemaal los van diens persoonlijke eigenschappen, maar juist omwille van het *onpersoonlijke*. Zeg maar: de ziel, dat ingebakken reiken naar het goede. Geweld schaadt de ziel van een mens, en daarmee ook dit reiken.

Behalve een basis voor respect is de ziel – of: onze onpersoonlijke band met het goede – een bron van kracht. Het is deze band die Etty Hillesum in staat stelde om moreel en fysiek overeind te blijven, en meer nog: anderen tot steun te zijn. (‘En zo liep dan Etty Hillesum met een leren tas over haar schouder langs de bedden, bukte zich over iedere ziek liggende en vroeg: “Kan ik misschien iets voor u doen?”’ – zo getuigde Friedrich Weinreb, een medegevangene in Kamp Westerbork.)

Weil schreef: ‘Als hij [een mens, BH] weet te wortelen in het onpersoonlijke, zodat hij dáár zijn energie aan kan ontlennen, dan is hij in staat [...] om zonder enige hulp van buitenaf, en tegenover welke groep dan ook, een kleine maar reële kracht te doen gelden.’

Ja, een groep kan het individu beschermen tegen geweld van anderen – maar dat blijft dan een bescherming op basis van brute kracht. Wil je ontsnappen aan de logica van het recht van de sterkste, dan is dit je enige exit.

Vandaar Weils urgente aanbeveling aan De Gaulle: na de oorlog zouden hij en zijn regering de voorwaarden moeten scheppen waaronder lichaam én ziel konden floreren.

Je zou het ‘morele herbewapening’ kunnen noemen. Niet via een kapelletje met Deugden in het bos, maar structureel.

In Weils ogen is zulke grondige zielenzorg noodzaak. Het is de noodzakelijke bodem onder alle topstructuren van politiek en economie; zonder zo’n fundament blijft elke ingreep die een regering kan doen een losse flodder.

Het tastbare kan niet floreren zonder het ontastbare. Er is tussen die twee dingen geen echt onderscheid.

Het collectief heeft volgens Weil dan ook een dubbele functie in het zorgen voor een gezonde ziel: praktisch, middels een fatsoenlijke infrastructuur (scholen, ziekenzorg, eerlijke rechtspraak); en spiritueel, want het is de groep (of het volk, of de cultuur) die de enige mogelijke verbinding vormt met de doden, met het verleden en met de toekomst. ‘Erfgoed’ is het verzamelde inzicht van vroegere denkers en geestelijken, en elke mens heeft die humuslaag nodig om in te wortelen; die voedt de ziel.

(Daarom is ontworteling – de vernietiging van een groep, een collectief, een thuisland – zo misdadig, schrijft Weil: het is een misdaad tegen de ziel. Andersom stelt ze ook: een collectief dat geen zielen voedt, maar ze ontwortelt en opvretert, verdient geen bescherming, maar vernietiging.)

6

Weil was niet de enige die spiritualiteit zag als essentieel bestanddeel van verzet tegen tirannie. Ook de Amerikaanse schrijver en activist James Baldwin schreef in ‘Letter From a Region in My Mind’ (1962) over het cruciale praktische en politieke belang ervan.

‘De politieke instituties van een natie’, stelde Baldwin, ‘worden altijd bedreigd en uiteindelijk bepaald door de spirituele toestand van die natie. Hier [in Amerika, BH] worden we, veel meer dan we weten, in de greep gehouden door onze verwarring, en daarom is de American dream veeleer een nachtmerrie geworden; privé, nationaal, en internationaal.’

De mens maakt er een puinhoop van, God heeft gefaald of afgedaan, en niemand weet wat hem moet vervangen. We hebben verandering nodig, schrijft Baldwin. ‘Niet aan de oppervlakte, maar in de diepte.’

Die vernieuwing gaat niet om visioenen of profeten, maar om iets heel tastbaars. Je zou het misschien nog sterker kunnen stellen: die vernieuwing bestaat eruit de wereld om ons heen opnieuw tastbaar te maken. Voor Baldwin – net als voor Weil -- is spiritualiteit namelijk niet irreëel of zweverig, het is juist een voorwaarde voor contact met de realiteit. Daarom ergert hij zich zo aan kerkelijke

taboes op sensualiteit: sensualiteit is een noodzaak voor een spiritueel leven.

‘Sensueel zijn’, schrijft Baldwin, ‘betekent volgens mij: dat je de kracht van het leven, dat je het leven zélf respecteert en viert, dat je *aanwezig bent* bij alles wat je doet, van je inspanningen om lief te hebben tot het breken van brood. Het zou trouwens een grote dag zijn voor Amerika als we weer echt brood gingen eten, en niet dat godslasterlijke en smakeloze rubber dat we er nu voor aanzien. En ik maak geen grap. Er gebeurt iets heel sinisters met de inwoners van een land wanneer ze hun eigen reacties zo diepgaand wantrouwen als ze hier doen, en zo vreugdeloos worden als ze hier zijn.’

In Baldwins ogen zijn (met name witte) Amerikanen zo onzeker, en zo slecht in staat om hun dorst te lessen ‘bij de bron van hun eigen levens’ dat je nauwelijks nog met hen kunt discussiëren. Immers: ‘Wie zichzelf wantrouwt, heeft geen toetssteen voor de realiteit – die toetssteen kun je alleen zelf zijn. Zo iemand plaatst tussen zichzelf en de realiteit een labyrint van meningen.’ Oftewel: wie niet kan putten uit een innerlijke bron, wordt vatbaar voor misinformatie en propaganda.

Impliciet hieraan is volgens mij de aanname dat die innerlijke bron waarover Baldwin schrijft – een bron waar alleen jijzelf, op eigen kracht, bij kunt – tegelijk gemeenschappelijke grond biedt voor een gesprek. De bron is in jou, maar ook in iedereen, hij is zowel compleet privaat als universeel. Het is Weils innerlijke bruggetje naar het goede.

Baldwin schreef dit in 1962. Zijn we vandaag de dag aanwezig bij wat we doen? Voelt onze wereld ‘echt’? Gen Z’ers zeggen hun online leven betekenisvoller te vinden dan hun fysieke bestaan. In tijden van deepfakes en *alternative facts* is er een extra scherm neergelaten tussen de fysieke wereld en de innerlijke toetssteen waar Baldwin over sprak.

7

Ik denk dat veel mensen de behoeften voelen waar Baldwin over schreef: de smaak van echt brood, grond onder de voeten. Niet voor niets dwepen we zo met ‘authentiek’, met ‘traditie’, zijn we ‘trots op de boer’ en willen we – afhankelijk van onze sociale groep – zuurdesembrood of reality-tv. Maar, net zoals in de tijd van Simone Weil en Hitler, is het ook vandaag vooral extreemrechts dat het waagt om deze behoeften serieus te nemen, en er dieper op in te gaan.

Wereldwijd is extreemrechts doortrokken van mystieke stromingen. Steve Bannon bijvoorbeeld, voormalig spindoctor van Trump, steekt zijn mystieke, quasireligieuze ideeën niet onder stoelen of banken. Google eens op ‘traditionalisme’ of ‘vitalism’, of op de Q Shaman. Vaak willen deze stromingen terug naar een voorchristelijke, elementaire, primitieve, ‘mannelijke’ levensopvatting (denk: een heidense mis met bloedoffers, geleid door Andrew Tate).

In Duitsland heeft het extreemrechtse AfD het over ‘de connectie van de mens met zijn land en zijn culturele wortels’, en over de noodzaak van ‘herworteling’. Het zijn de termen van de Joodse filosoof Simone Weil – maar dan aangewend als neonazistisch wapen.

Ook in eigen land speelt extreemrechts in op de spirituele honger, veel meer dan links dat doet. Roxane van Iperen muntte de term ‘wellness-rechts’. Aanhangers van Thierry Baudet onderscheiden zich door een relatief grote behoefte aan spiritualiteit – of, zoals een

onderzoeker schreef: 'Het lijkt alsof ze de huidige wereld te kil en te rationeel vinden en op zoek zijn naar een nieuwe betovering.' Niet voor niets spreekt Baudet over 'culturele en spirituele leegte' en 'metafysische grondslagen'.

Dit is de grootste troef van het fascisme: het is, in tegenstelling tot het liberalisme, niet gehandicapt door een grote vrees voor het mystieke, metafysische, spirituele, bevlogene. Het presenteert een valse versie ervan, maar wel een heel begeisterende.

Het collectief (het volk) waar fascisme mee dweept, is een bijna perfecte dubbelganger van het universele, of spirituele: iets wat jij bént, maar wat ook boven je uitstijgt. Het collectief, of de massa, functioneert gemakkelijk als een namaak-God: het volk is, net als een God, veel groter dan jij bent, en toch ben je het zelf.

Hannah Arendt schreef dat vooral eenzame en geïsoleerde individuen vatbaar zijn voor fascisme. Los in de leegte zijn is onverdraaglijk voor een mens. Wat progressieven of linksen vandaag vaak reflexmatig doen – het weghonen van al het spirituele – is daarom, denk ik, zowel kortzichtig als gevaarlijk. We hoeven niet mee te gaan in de macho-mystiek van rechts, maar we kunnen toch zeker betere vormen van verbondenheid scheppen? Een betere en minder dodelijke lijm?

Het idee van 'morele herbewapening' is zo gek nog niet, zolang we die niet begrijpen als (christelijke of nationalistische) propaganda, maar als het scheppen van ruimte voor de essentiële vragen. Het zoeken naar grond waarin de ziel kan wortelen. Dit is werk dat ieder van ons persoonlijk kan en moet doen, maar hoe meer macht of aanzien je hebt, hoe groter de verplichting.

Ik wil politici en politieke figuren hardop, publiekelijk, horen nadenken over de vragen die Schmitt, Weil en Baldwin stelden, en die extreemrechts ook stelt. Waar hongert de ziel naar? Wat is de kern van een mens? Wat maakt een mens waardevol? Wat is de waarde van een mens die niet productief is, en op geen manier bijzonder?

Op dit moment geeft de wereld een duidelijk antwoord: die waarde is nihil, tenzij je hoort bij de juiste groep (rijke witte mensen).

Dat zeggen we niet, maar zo handelen we. Dit is wat we met zijn allen communiceren aan, bijvoorbeeld, wegwerpwerknemers in een sweatshop. Of aan de mensen in Gaza, en iedereen die hun vernietiging gadeslaat.

En nee, we kunnen het niet afdoen als 'individualisme' of 'liberale waarden' of 'meritocratie': die impliceren de afdanking van iedereen die niet zichtbaar (of meetbaar) excelleert.

Wie vindt dat het niet enkel macht (geld, geweld) mag zijn wat de waarde van een leven bepaalt, zal nu met een beter antwoord moeten komen. Een meer begeisterend antwoord. Een bodem waarop alle andere zaken, alle praktische ingrepen en alle politieke beslissingen, stevig kunnen worden gestoeld.

We hoeven niet bij nul te beginnen. We hebben Baldwin, Weil, Arendt – om maar een paar denkers te noemen. Maar het is tijd dat we verdergaan waar zij zijn gebleven, en onze praktische en politieke conclusies daaruit laten volgen.

Antifascistisch verzet raakt altijd aan de wezenlijke vraag wat van waarde is, en waarom – en daarmee is het noodzakelijkerwijs óók spiritueel.

Misschien klinkt dit tegenintuïtief: weerstand vanuit het zweven? Hoe kun je je nu schrap zetten als je zweeft? Maar we misverstaan spiritualiteit als we het 'zweven' noemen. Het is omgekeerd: hoe kun je je nou schrap zetten zonder spiritueel houvast, zonder metafysische bodem?